Ukraine: the socio-economic and environmental aspects], monograph, «Dyzain i polihrafiia», Nikolaev, Ukraine, 487 p.

2. Vishnevs'ka, O.M. (2009), *Resursnyi potentsial pidpryiemstv silskykh terytorii* [Resource potential of the rural area], monograph, Nikolaev, Ukraine, 248 p.

3. Report on the competitiveness of regions of Ukraine. Fund "Effective management" World Economic Forum, available at:http://feg.org.ua

4. Balassa, B. (1965), "Trade liberalization and Reveal Comparative Advantare", *Manchester Scholl of Economic and Social Studies*, Vol.33, pp. 78-96.

5. Hinloopen, J., Marrewijk, C. (2000), "On the Empirical Distribution of the Balassa Index // W.P. Erasmus University Rotterdam", pp. 60—75.

6. Berdegue, Julio A., Reardon T., Escobar, G. (2000), Policies to Promote Non-Farm Rural Employment in America. Overseas Development Institute, London, available at:http://odi.org.uk.

7. Bright H., Davis J., Janowski M. et al (2000) Rural Non-Farm livelihoods in Central and Eastern Europe and Central Asia and the Reform Process: A Literature Review. Natural Resources Institute, UK, available at:http://nri.org/rnfe/pub/papers/2633.pdf.

8. Von Meyer H., Terluin, I., Post, J. (2008), "Rural employment dynamics in the EU", 112 p.

УДК 332.142.6

Дзядикевич Ю.В.,
д.т.н., професор кафедри інженерного менеджменту
Тернопільський національний економічний університет

УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСАМИ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Dziadykevych Yu.V.,
dr.sc.techn., professor of engineering management department
Ternopil National Economic University

MANAGING THE PROCESSES OF NATURAL RESOURCES EFFECTIVE USE

Постановка проблеми. Високий рівень концентрації промисловості в багатьох регіонах світу та інтенсифікація сільськогосподарського виробництва привели до надмірних технологічних навантажень на природні ресурси [1-3]. У зв'язку з тим у світі значна увага приділяється охороні довкілля й удосконаленню механізмів управління природокористуванням і екологічною безпекою [4]. В основу екологічної політика економічно розвинених країн покладено такі принципи:

– створення нових державних проектів і приватних компаній, які запобігають виникненню будь-яких екологічних проблем;

– запровадження відповідальності підприємств, які забруднюють навколишнє середовище;

– екологічні проблеми успішно разом розв'язують держава, приватний сектор і громадськість [1].

Підтримування екологічної рівноваги на території України є обов'язком держави. А тому й контроль за станом природокористування здійснюється на державному рівні [5; 6]. Державна система управління має свої специфічні принципи, які зумовлені особливостями об'єкта управління, а саме [7]:

– єдність екологічного і технологічного підходів;

– комплексне розв'язання завдань раціонального використання природних ресурсів і охорони довкілля;

– облік територіальних можливостей розташування виробництв і використання природних ресурсів, які вимагають диференційованого підходу до вирішення проблем щодо природокористування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам раціонального використання природних ресурсів у виробничій сфері присвячені роботи Качана Є.П., Шматька В.Т., Шевчука Л.Т., Гавриленко О.П., Шапари А.Г., Степанюк Н.А., Іванової Т.В. та ін. Однак у роботах недостатньо висвітлені аспекти управління процесами ефективного використання природних ресурсів.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз основних складових управління процесами використання природних ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метою управління процесами ефективного використання природних ресурсів є: реалізація законодавства, контроль за додержанням вимог екологічної безпеки та забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів.

Перехід до принципів сталого розвитку тісно пов'язаний із раціональним використанням природних ресурсів і функціонуванням еколого-економічної системи, концепція якої ґрунтується на економічних, соціальних, технологічних і біологічних процесах, котрі тісно пов'язані та взаємозалежні. У зв'язку з тим, для управління процесами переходу до сталого розвитку та оцінки ефективності використання засобів доцільно встановлювати цільові орієнтири й обмеження із забезпеченням процедури контролю за їх дотриманням [8; 9].

Світовий досвід підтверджує те, що система екологічного менеджменту залежить від ефективності економічного механізму природокористування, який ґрунтується на поєднанні регуляторів примусово-обмежувального та стимулюючо-компенсаційного характеру. Це забезпечує створення екологічного безпечних технологій і способів господарювання [10].

У країнах ЄС створені організаційні структури та діє механізм правового регулювання охорони природних ресурсів і їх раціонального використання.

В Україні на сьогоднішній день практично не діє економічний механізм екологічного регулювання, внаслідок того не функціонують механізми кредитування природоохоронних заходів, пільгового оподаткування та цінового заохочення екологічної діяльності. Водночас потребують удосконалення механізми надання субсидій для створення екологічної інфраструктури та національного ринку екологічних послуг [11].

Механізм управління природокористуванням – це органічне поєднання методів і інструментів управління, які сприяють організації, регулюванню та координуванню процесами використання природних ресурсів, тим самим забезпечуючи належний рівень екологічної безпеки виробництва і споживання, водночас відтворюючи належну чистоту довкілля [12].

Основними складовими управління природокористуванням є: об'єкт управління, заходи управління та мета управління [4]. Об'єкт управління охоплює взаємозв'язок технологічних процесів щодо навколишнього середовища, а також вплив на нього як виробництв, так і галузей національного господарства країни.

Якість довкілля на даній території залежить від організації на ній різних видів господарської діяльності, яка тісно пов'язана з використанням матеріальних ресурсів. Необхідно зазначити, що навколишнє середовище є джерелом сировини для різних суб'єктів господарювання, а також ще й реактором для переробки відходів виробництва [13].

В Україні суспільство усе наполегливіше вимагає від суб'єктів господарювання не забруднювати довкілля та будувати очисні споруди й устаткування для переробки відходів виробництва. Звичайно, це приводить до збільшення витрат, які потім відображаються на рості вартості продукції, внаслідок чого знижується її конкурентоспроможність. Підприємці це добре розуміють і приймають такі господарські рішення, які забезпечують найменші витрати, та обумовлені вирішувати екологічні проблеми.

Досвід країн ЄС свідчить про те, що системи регулювання якістю довкілля можуть бути жорсткими або м'якими. У першому випадку економічний механізм передбачає штрафи та екологічний податок, які накладаються на забруднювачів навколишнього середовища. У

другому - штрафні санкції застосовуються, але пропонується низка пільг і заохочень для виробників з метою зменшення забруднення довкілля. Найбільш поширеними є комбіновані системи, які стимулюють ресурсозбереження та захист довкілля. Все це підтримується організаційними заходами, зокрема:

– аналіз, прогнозування та програмування стану довкілля на даній території;

– економічне стимулювання ресурсозбереження та захист навколишнього середовища в процесі виробничої діяльності підприємств;

– сприяння виконанню природоохоронних робіт.

Важливим завданням держави є створення таких умов господарювання, за якими підприємства змушені займатися захистом довкілля або були б матеріально зацікавлені у реалізації заходів у цьому напрямі. Цей шлях передбачає застосування адміністративного механізму управління, котрий ґрунтується на встановленні стандартів, норм і правил природокористування та відповідних пільгових показників підприємства із охорони навколишнього середовища, а також передбачає юридичну відповідальність, яка охоплює дисциплінарне, адміністративне, матеріальне та карне покарання [7].

Господарські рішення, які приймаються на підприємстві повинні передбачати охорону довкілля і це повинно бути невід'ємною частиною внутрішнього планування на підприємстві. Підприємства, що працюють у рамках Закону про охорону довкілля, автоматично забезпечують виконання територіальних програм щодо якості навколишнього середовища й екологічної безпеки.

Важливою ланкою механізму управління процесами ефективного використання природних ресурсів є поєднання адміністративно - контрольних і економічних інструментів. Враховуючи досвід країн ЄС у цьому напрямку, в Україні можна використати низку методів еколого-економічного регулювання [4]:

– встановити економічні обмеження на виробничу діяльність підприємств, які забруднюють довкілля;

– створити систему екологічної сертифікації продукції та послуг підприємств;

– впровадити в практику надання підприємствам сертифіката про вплив їхньої діяльності на довкілля;

– ліцензувати виробничу діяльність підприємств щодо екологічної безпеки;

– проводити комплексну еколого-економічну експертизу діяльності підприємств;

– створити екологічний ринок, на якому продукція з найгіршими екологічними показниками знімається з реалізації;

– змінити податкову політику щодо раціонального використання природних ресурсів і охорони довкілля;

– запровадити систему екологічного аудиту;

– враховувати природний чинник під час економічної оцінки виробничої діяльності підприємства.

Одне з центральних місць у регулюванні відносин щодо охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів відводиться поєднанню заходів територіального та галузевого чинника у формуванні основних якісних параметрів довкілля.

В системі планового управління раціональним природокористуванням провідним є територіальний підхід, тобто повноправним розпорядником природних ресурсів, які залучаються в сферу виробничої діяльності підприємств, є Ради народних депутатів. Надані місцевим Радам права повинні використовуватися якнайефективніше, поєднувати в собі територіальні та галузеві інтереси, орієнтувати виробничо-господарську та експлуатаційну діяльність підприємств, фірм відомств і міністерств на вирішення актуальних екологічних проблем [12]. Органи місцевого самоврядування відіграють важливу роль в управлінні процесами ефективного використання природних ресурсів, оскільки вони відповідають за економічний і соціально-екологічний розвиток своїх територій. До їх компетенції входить реалізація загально-державної стратегії захисту довкілля, зокрема:

–контроль гранично допустимих меж забруднення та викидів у навколишнє середовище;

–застосування економічних регуляторів щодо використання природних ресурсів;

–встановлення обмеження на виробничу діяльність підприємств, які забруднюють довкілля;

–запровадження системи екологічного страхування підприємств.

У випадку, якщо в процесі виробничої діяльності підприємств виникає загроза екології довкіллю даної місцевості, то подальше його функціонування може відбуватися лише за погодженням із відповідними органами самоврядування. В умовах ринкової економіки відповідальність підприємств за результатами своє виробничої діяльності відображаються на їхніх економічних показниках.

Але є випадки, коли суспільство для задоволення своїх соціальних потреб погоджується з функціонуванням підприємства забруднювача довкілля даної території. Це свідчить про те, що воно приймає таку якість навколишнього середовища і це є результат соціального життя суспільства [13]. З метою підвищення якості навколишнього середовища та ефективного використання природних ресурсів необхідно розробити механізм переходу від неправових екологічних відносин у правові між суб'єктами господарювання [13].

Для ефективного використання природних ресурсів і захисту довкілля від забруднення необхідно застосовувати механізм екологічного управління, який охоплює низку інструментів і стимулів, зокрема: адміністративно-правових, економічних, фінансово-кредитних, соціально-політичних і морально-психологічних.

Вибір господарських рішень, які будуть мати вплив на розвиток територій, вимагає корінних змін щодо врахування екологічних вимог, оскільки він є інструментом централізованого адміністративного управління національним господарством і директивного планування.

В ринкових умовах господарювання робота всіх служб підприємства повинна бути спрямована на раціональне використання природних ресурсів і захист довкілля від різних видів забруднення. Центральною ланкою в організації природоохоронної роботи на підприємстві є служби маркетингу та менеджменту. Вони контролюють реалізацію відходів виробництва та зменшення витрат на викиди. Необхідно зазначити, що продаж права на викиди проводиться таким чином, щоб сума викидів шкідливих речовин у навколишнє середовище не перевищувала асиміляційної здатності природних процесів до самоочищення [4]. Таким чином, реконструкція джерела забруднення дозволяється у тому випадку, якщо викиди від нього компенсуються за рахунок скорочення викидів від інших джерел.

Питаннями охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів повинна займатися держава. Одним із дієвих державних інструментів є акумуляція внутрішніх фінансових ресурсів у вигляді екологічного оподаткування. Воно виконує водночас фіскальну і компенсаційну функції.

Введення екологічного податку в Україні починається з 2014 року [14]. Збір за забруднення навколишнього середовища передбачає цільове використання коштів, але є небезпека, що зібрані кошти можуть "розчинитися" в бюджеті, не маючи цільового призначення. Тому впровадження екологічного оподаткування має гарантувати прозорий механізм розподілу бюджетних коштів і ефективного податкового регулювання.

Ефективним інструментом фінансового забезпечення природоохоронних заходів є встановлення податкових пільг і надання субсидій, які мають довготривалий ефект гарантування сталого розвитку. Економічні субсидії та податкові пільги широко застосовуються в країнах ЄС як для фізичних осіб, так і для підприємств. В Україні вони практично не використовуються. Для забезпечення екологічного сталого розвитку та ефективного використання природних ресурсів наша країна має в основному спиратися на фінансові ресурси внутрішнього походження, а також при можливості використовувати кошти міжнародних джерел фінансування, залучення яких є найбільш раціональним із погляду одержуваного економічного ефекту та вартості їх надання.

Стимулювання раціонального природокористування й охорони довкілля потребує комплексного підходу, який передбачає систему різних форм впливу на природокористувачів, котра залежить від характеру виробництва, ресурсів підприємств, галузі та елементів природного середовища, в якому вони функціонують [15].

Висновки та подальші дослідження. Таким чином, на сьогоднішній день однією з найбільш гострих і складних є проблема раціонального використання, відтворення та охорони довкілля.

Метою управління процесами ефективного використання природних ресурсів є: реалізація нормативних актів і законів щодо природокористування, контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних комплексних заходів щодо охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів. Механізм управління природокористуванням – це органічне поєднання методів і інструментів управління, які сприяють організації, регулюванню та координуванню процесами природокористування.

Важливу роль в управлінні процесами ефективного використання природних ресурсів відіграють органи місцевого самоврядування, оскільки вони відповідають за економічний і соціальний розвиток своїх територій.

Одним із дієвих державних інструментів щодо ефективного використання природних ресурсів є акумуляція внутрішніх фінансових ресурсів у вигляді екологічного податку, який виконує водночас фіскальну та компенсаційну функції.

Література

1. Дорогунцов С.І. Екологія: підручник / С.І. Дорогунцов, К.Ф. Коценко, М.А. Хвесик. – К. : КНЕУ. – 2005. – 371 с.

2. Горленко Й.А. Проблемы комплексного развития территории / Й.А. Горленко, Л.Г. Руденко, С.Н. Малюк. – К. : Наукова думка. – 2004. – 296 с.

3. Царенко О.М. Основи екології та економіки природокористування / О.М. Царенко, О.О. Несвєтов, М.О. Кодацький. – Суми: Університетська книга. – 2004. – 400 с.

4. Іванова Т.В. Механізм управління природокористування і екологічною безпекою / Т.В. Іванова // Біоресурси і природокористування. – 2011. – № 5-6. – С. 128-136.

5. Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища”(в ред. від 18.11.2012року) / Відомості Верховної України. – 1991. – № 41.

6. Господарський кодекс України (в ред. від 22.03.2012 року) / Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №435.

7. Дзядикевич Ю.В. Механізм менеджменту природокористування / Ю.В. Дзядикевич, І.М. Куликовська // Інноваційна економіка. – 2013. – № 1. – С. 125-127.

8. Концепція переходу України до сталого розвитку // Вісник НАН України. – 2007. – № 2. – С. 14-44.

9. Шапар А.Г. Сталий розвиток та досвід його обґрунтування Інститутом проблем природокористування та екології НАН України / А.Г. Шапар // Екологія і природокористування. – 2012. – Вип.15. – С. 6-10.

10. Веклич О. Сучасний стан та ефективність економічного механізму екологічного регулювання / О.Веклич // Економіка України. – 2008. – № 10. – С. 62-66.

11. Веклич О.І. Урахування природного капіталу як базового компонента економічного розвитку країни / О.Веклич, Т.Яхеєва // Економіка України. – 2005. – № 12. – С. 73-80.

12. Природно-ресурсна сфера України: проблеми сталого розвитку та трансформацій / За ред. Б.М. Данилишина. – К. : ЗАТ.”Нічлава”. – 2006. – 704 с.

13. Степанюк Н.А. Система підготовки та прийняття рішень в природокористуванні: еколого - економічний аспект / Н.А.Степанюк // Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту. – 2012. – № 5. – С. 25-29.

14. Податковий кодекс України. – К. : Кондор, – 2011. – 472 с.

15. Федорищева А. Техногенно-екологічна ситуація в Україні та управління рівнем її безпеки / А.Федорищева, О.Бутрин // Економіка України. – 2008. – № 5. – С. 75-79.

References

1. Dorohuntsov, S.I., Kotsenko, K.F., Khvesyk, M.A. (2005), *Ekolohiia* [Ecology], tutorial, KNEU, Kyiv, Ukraine, 371 p.

2. Horlenko, Y.A., Rudenko, L.H., Malyuk S.N. (2004), *Problemy kompleksnogo razvytyya territorii* [The problems of integrated development territory], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine, 296 p.

3. Tsarenko, O.M., Nesvietov, O.O., Kodatskyi, M.O. (2004), *Osnovy ekolohii ta ekonomiky pryrodokorystuvannia* [Fundamentals of Ecology and Environmental Economics], Universytetska knyha, Sumy, Ukraine, 400 p.

4. Ivanova, T.V. (2011), "The mechanism of environmental management and ecological safety", *Bioresursy i pryrodokorystuvannia*, no. 5-6, pp. 128-136.

5. The Law of Ukraine "On Environmental Protection" (1991), (edited from 18.11.2012), News of Verkhovna Rada in Ukraine, no. 41.

6. Commercial Code of Ukraine (2003), (edited from 22.03.2012), News of Verkhovna Rada in Ukraine, No 435.

7. Dziadykevych, Yu.V., Kulykovska, I.M. (2013), "The mechanism of environmental management", *Innovative Economy*, no. 1, pp.125-127.

8. *Kontseptsiia perekhodu Ukrainy do staloho rozvytku* [The concept of Ukraine's transition to sustainable development], (2007), *Visnyk NAN Ukrayiny*, no. 2, pp. 14-44.

9. Shapar, A.H. (2012), "Sustainable development and the experience of its substantiation by Institute of Problems of Nature Management and Ecology, NAS of Ukraine", *Ekolohiia i pryrodokorystuvannia*, Iss.15, pp. 6-10.

10. Veklych, O. (2008), "Current status and effectiveness of the economic mechanism of environmental regulation", *Ekonomika Ukrayiny*, no. 10, pp. 62-66.

11. Veklych, O., Yakheieva, T. (2005), "Considering the natural capital as a basic component of economic development of the country", *Ekonomika Ukrayiny*, no. 12, pp. 73-80.

12. Danylyshyna, B.M. (2006), *Pryrodno-resursna sfera Ukrainy: problemy staloho rozvytku ta transformatsii* [Natural resource spheres of Ukraine: problems of sustainable development and transformation], ZAT, "Nichlava", Kyiv, Ukraine, 704 p.

13. Stepaniuk, N.A. (2012), "System of preparation and making decision in environmental management: ecological and economic aspect", *Visnyk Volynskoho instytutu ekonomiky ta menedzhmentu*, no. 5, pp. 25-29.

14. The Tax Code of Ukraine, (2011), Kyiv, Ukraine, Kondor, 472p.

15. Fedoryshcheva, A., Butryn, O. (2008), "Technogenic and ecological situation in Ukraine and managing the level of security", *Ekonomika Ukrainy,* no. 5. pp. 75-79.